

EL NOMENCLÀTOR TOPONÍMIC DE LES ILLES BALEARS (NOTIB)

Joan Miralles i Monserrat i Honorat Jaume i Font

1. EL PROJECTE

Objectius i abast del NOTIB

El projecte de dur a terme el *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears* (NOTIB) és certament antic. Com és sabut, els dies 2, 3 i 4 d'abril de 1982 es dugué a terme en el monestir de la Real de Palma el VII Col·loqui d'Onomàstica, organitzat pels Departaments de Llengua i Literatura Catalanes de la UIB i la Societat d'Onomàstica.¹ En aquella ocasió, entre les necessitats més preemptòries en relació amb l'onomàstica a les Illes Balears, fèiem esment a la necessitat de realitzar «un *Nomenclàtor toponímic*, per pobles, amb els principals topònims de cada localitat. Creim que això podria ésser una bona base per a la futura i hipotètica gran *Toponímia de les Illes Balears*, i, a la vegada, podria orientar afínamment a l'hora d'acceptar certs noms geogràfics sovint escrits de manera totalment anàrquica».² D'aleshores ençà són diverses les obres que d'alguna manera han fet avançar en gran manera el coneixement que tenim ara de la toponímia balear. I no ens referim solament al recull de corpus toponímics, sinó també a alguns dictàmens sobre determinats topònims i sobre normativització toponímica.

En aquesta ocasió presentam el *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears* (NOTIB), que respon als següents objectius:

1. Elaborar un corpus de la toponímia no urbana actual de les Illes Balears àmpliament representatiu³
2. Normativitzar els topònims
3. Orientar l'usuari en matèria ortogràfica
4. Constituir un corpus toponímic suficient que pugui servir de base per a un futur nomenclàtor toponímic georeferenciat de les Illes Balears

¹ *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, VII Col·loqui. Mallorca, abril de 1982, IX, 1a part, 68 pàg.; id., 2a part, X, 100 pàg. D'aleshores ençà s'ha anat celebrant, pràcticament cada any, una jornada d'onomàstica en què participen filòlegs, geògrafs, historiadors, etc. El Servei Lingüístic de la UIB, que inclou el Gabinet d'Onomàstica, ha publicat diversos volums d'actes, el darrer dels quals recull els treballs de la XXIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia i el V Seminari de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística (Porres, 2010).

² Joan Miralles Monserrat: *Els estudis de toponímia a Mallorca. Estat de la qüestió*, VII Col. Mallorca, IX, pàg. 17.

³ No pretenem, per tant, fer un corpus exhaustiu, sinó àmpliament representatiu de la toponímia actual de les Illes Balears, que reculli pràcticament la riquíssima casuística, sempre complexa, del material toponímic. Som conscients, però, que hi ha microtopònims que exigiran l'esforç de nova gent que continuï la tasca. Ens referim, sobretot, a genèrics com: sementers, tanques, pletes, horts, pous, molins, sinies, etc.

Críteris de normativització

Un dels problemes amb què es trobava qui recollia o estudiava la toponímia balear, en treball de camp o en gabinet, tant a nivell institucional, al Govern o a la UIB, etc., com qualsevol investigador en toponímia, era el desconeixement del criteri adequat per a representar gràficament determinats topònims. Es feia necessari dur a terme una recopilació de la casuística existent, molt complexa, cal dir-ho, per tal de veure com es podrien resoldre els problemes tot partint d'uns criteris definits: etimologia, tradició, pronúncia, etc. La tasca la dugué a terme en principi Cosme Aguiló, sens dubte un dels nostres més experimentats toponimistes. Aquesta *Proposta de transcripció i normativització toponímica* passà per la Comissió Tècnica d'Assessorament Lingüístic (CTAL) del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la UIB per a la seva aprovació.⁴ Després de diverses reunions, fou aprovada, amb algunes esmenes, l'any 1996, per aquesta comissió tècnica. Posteriorment aquesta proposta obtingué el vistiplau de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), l'11 d'octubre de 1996, i, de nou, amb alguna esmena, el 20 d'abril de 2001. És mester dir que les directrius emanades d'aquesta proposta han anat fent camí i avui són ja d'ús corrent en les obres recents sobre toponímia.

Fonts bibliogràfiques de base

- AA. VV. (1995-2011); *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Eivissa: Consell d'Eivissa i Formentera
- AA. VV. (1979-2009); *Enciclopèdia de Menorca*. Maó: Obra Cultural de Menorca
- AA. VV. (1989-2005); *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma: Grup Serra
- ALCOVER, Mn. Antoni M., MOLL, Francesc de B. (1930-1962); *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma: Ed. Moll
- CAMPINS LLEBRERS, Bernat, ORDINAS GARAU, Antoni, TRUYOLS SUREDA, Margalida (2007); *Les Illes Balears poble a poble. Etimologia, toponímia i cultura popular*. Palma: COFUC
- COROMINES, Joan; MASCARÓ PASARIUS, Josep (1989); *Onomasticon Cataloniae*, volum 1. Barcelona: Curial
- COROMINES, Joan (1994-1997); *Onomasticon Cataloniae*, volums 2-8. Barcelona: Curial
- FERRER ALEDO, Jaume; «Nuevos datos sobre la Isla de Menorca. La nomenclatura que emplean los pescadores de esta isla para designar los diferentes puntos de la accidentada costa de Menorca», *Revista de Menorca* (Mahón), 1909, pàg. 177-180, 255-258, 287-290, 341-344 i 367-378

⁴ La Comissió Tècnica d'Assessorament Lingüístic és l'organisme delegat del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la UIB, que té la comesa de l'assessorament en matèria de llengua catalana. Com és sabut, l'Estatut d'autonomia per a les Illes Balears i la Llei de normalització lingüística per a les Illes Balears atribueixen a la UIB aquesta funció. El dia 25 de març de 2003, el Rector de la UIB signà l'acord executiu sobre competència científica en matèria de política lingüística en què s'acordà que el Departament de Filologia Catalana i Lingüística General «és l'òrgan científic de la Universitat de les Illes Balears en les qüestions que afecten la fixació normativa de la llengua catalana i en la funció d'assessorament que l'Estatut d'autonomia de les Illes Balears i la Llei de normalització lingüística atorguen a la Universitat».

- FERRER ALEDO, Jaume. «Menorca, su población rural», *Revista de Menorca* (Mahón), 1948, pàg. 146-196; 1949, pàg. 62-104 i 217-288; 1950, pàg. 111-137, i 1951, pàg. 41-48
- LLAUGER ROSSELLÓ, Joan Antoni; ORDINAS GARAU, Antoni; PLANISI GILI, Hermínia (2007); *Nomenclàtor de la toponímia major de les Illes Balears*. Palma: COFUC
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1987); *Mapa general de Menorca*. Menorca: J. Mascaró, D. L. 1987
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1962-1967); *Corpus de toponímia de les Illes Balears*. Palma: Promocions
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (2005); *Corpus de toponímia de Menorca*. Palma: Grup Serra, Consell Insular de Menorca, Sa Nostra
- PICORNELL, Climent, ORDINAS Antoni (1990-1995); *Mapa topogràfic balear 1:5.000*. Palma: Govern Balear, Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori
- Toponímia de Formentera* (1996), recull dirigit per Joan MIRALLES i MONSERRAT
- D'altra banda, hem tengut en compte diverses monografies específiques d'onomàstica, de Cosme AGUILÓ, Enric RIBES, Xavier GOMILA, Antoni ORDINES, Onofre RUTLAN, etc., i diverses obres històriques de Joan RAMIS, Mn. Joan MARÍ CARDONA, etc.

2. EL MARC DEL PROJECTE

La Llei de normalització lingüística de les Illes Balears

La Llei de normalització lingüística de les Illes Balears fou aprovada per unanimitat pel Parlament de les Illes Balears el 29 d'abril de 1986. El text de l'article 14, referit a la toponímia, diu així:

1. Els topònims de les Illes Balears tenen com a única forma oficial la catalana.
2. Correspon al Govern de la Comunitat Autònoma, d'acord amb l'assessorament de la Universitat de les Illes Balears, determinar els noms oficials dels municipis, territoris, nuclis de població, vies de comunicació interurbanes en general i topònims de la Comunitat Autònoma. Els noms de les vies urbanes han d'esser determinats pels ajuntaments corresponents, també amb l'assessorament esmentat, donant preferència a la toponímia popular tradicional i als elements culturals autòctons.
3. Aquestes denominacions són les legals a tots els efectes i la retolació ha de concordar amb elles. El Govern de la Comunitat Autònoma ha de reglamentar la normalització de la retolació pública, respectant, en tots els casos, les normes internacionals que l'Estat hagi subscrit.

La Comissió Tècnica d'Assessorament Lingüístic (CTAL)

Ja hem dit que la Universitat de les Illes Balears és, d'acord amb l'Estatut d'autonomia de les Illes Balears (1983 i 2007) i la Llei de normalització lingüística de les Illes Balears (1986), l'organisme assessor en matèria lingüística. En primera instància és el Servei Lingüístic de la UIB qui s'encarrega de dur a terme l'assessorament a través de notes informatives. En segona instància és la Comissió Tècnica d'Assessorament Lingüístic (CTAL) l'organisme encarregat d'elaborar els dictàmens tècnics d'assessorament que les entitats públiques i/o privades o qualsevol persona puguin sol·licitar. La Comissió Tècnica d'Assessorament Lingüístic és l'organisme delegat del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la UIB a efectes d'assessorament lingüístic.

L'estatut de la CTAL fou aprovat en el Consell de Departament de Filologia Catalana i Lingüística General del 20 de desembre de 2000. Tal com consta en el citat document les funcions són les següents: «1. La Comissió d'Assessorament Lingüístic assumirà les funcions que l'Estatut d'autonomia i la Llei de normalització lingüística atribueixen a la Universitat de Illes Balears en matèria de llengua catalana. 2. També serà funció de la Comissió d'Assessorament Lingüístic (CAL) elaborar els dictàmens i/o estudis sobre normalització de la llengua catalana que li siguin encarregats per qualsevol persona o qualsevol institució pública o privada, a més dels estudis que siguin considerats necessaris per la majoria dels membres de la mateixa CAL».

El funcionament de la CTAL es fa a través de les reunions periòdiques del plenari de la comissió, que es duen a terme més o menys cada dos mesos a partir del material prèviament preparat pel secretari i gestor de la comissió. A més de respondre les qüestions relacionades amb l'assessorament lingüístic, la CTAL duu a terme des de fa anys l'elaboració del Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears (NOTIB).

Metodologia en l'elaboració del NOTIB

Les tasques d'elaboració del NOTIB començaren l'any 1998 com un projecte del passat programa «Mn. Antoni M. Alcover» del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, iniciat per Joan Miralles i Monserrat. L'inici dels treballs consistí de primer en el buidatge de la toponímia de la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. La primera reunió de la CTAL amb la finalitat de treballar en el NOTIB és del 10 de desembre de 1999. En els últims dos anys s'ha aplicat, en el cas de Mallorca, la metodologia de l'esquema següent:

- **Fase 0:** Buidatge i introducció de dades.
 - **Fase 0.1:** Extracció de les dades de la font MP (Mascaró Pasarius)
 - **Fase 0.2:** Extracció de les dades de la font MT (mapa 1:5.000)
 - **Fase 0.3:** Extracció de les dades de la font GEM (mapa de la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*)
 - **Fases 0.4 i 0.5:** Extracció de les dades de les fonts MC i PP (COFUC)
 - **Fase 0.6:** Extracció de les dades de la CT (llista pròpia de topònims de la CTAL elaborada a partir del buidatge de la GEM)
- **Fase 1:** a) Elaboració del document de treball preparatori; b) recerca de treball de camp,

- per municipis, amb reunions amb els informadors.
- **Fase 2:** a) Elaboració del document de revisió; b) realització de les reunions de revisió i aprovació per part dels membres de la Comissió Tècnica d'Assessorament Lingüístic (CTAL).
- **Fase 3:** Elaboració del document final de cada municipi aprovat en una data determinada. El document conté la llista alfabètica dels topònims del municipi que farà part del NOTIB.

Problemes que resol la CTAL en matèria toponímica

La tasca que es duu a terme en la reunió de treball de camp amb els informadors locals consisteix a comparar la llista de la toponímia no urbana local a partir de les fonts esmentades. L'objectiu és assegurar que el topònim adduït és correcte, ortogràficament i formalment. A més, s'aprofita per a completar la llista a partir de topònims coneguts pels informadors assistents, sempre que es tracti de topònims actuals i no urbans del municipi en qüestió. Els principals problemes que hem detectat són els següents:

1. Forma incorrecta, i/o inexacta, del topònim
2. Representació gràfica incorrecta
3. Topònim ja desaparegut⁵
4. Topònim urbà
5. Defectuosa adscripció al terme municipal en qüestió

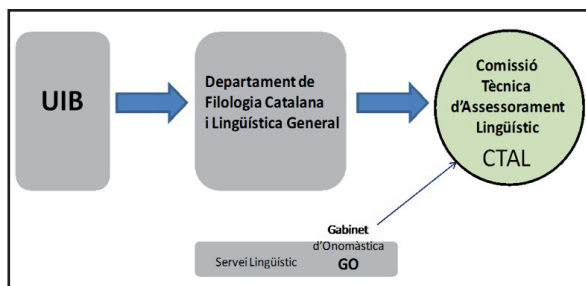

Fig. 1. La Comissió Tècnica d'Assessorament Lingüístic

3. EIVISSA I FORMENTERA

Nombre de topònims

El primer territori insular enllestint pel que fa a la tasca de compleció del NOTIB ha estat les Pitiüses. Enric Ribes és l'autor principal de l'elaboració del corpus corresponent, amb l'ajuda de diversos informadors locals. Òbviament, el NOTIB referent a Eivissa i Formentera no pretén,

⁵ Volem remarcar que algunes de les obres buidades, com és ara la de Mascaró Pasarius i el mateix Mapa toponímic 1:5.000 foren elaborats fa ja una bona partida d'anys. Per tant, pot passar que en determinats casos el topònim en qüestió ja no sigui conegut pels informadors que ens han orientat en el NOTIB.

com ja hem dit, ser un recull exhaustiu de la toponímia pitiüsa, però sí assolir els dos principals objectius:

1. Fer una relació alfabètica de tota la toponímia rellevant no urbana actual de cada illa
2. Fixar la grafia i la forma correcta de cada topònim aportat

El nombre de topònims recollits i normativitzats a les Pitiüses és de 5.265, amb una mitjana de 8,06 topònims per km². D'entre aquests n'hi ha 4.114 referits a Eivissa i 1.151 a Formentera. La mitjana d'Eivissa és de 7,20 topònims per km² per a un total de 571,04 km² i la de Formentera és de 13,95 topònims per km², per a un total de 82,49 km².

Els genèrics toponímics

Els deu genèrics més freqüents a les Pitiüses són els següents: *punta*, *cova*, *puig*, *torrent*, *camí*, *pou*, *canal*, *racó*, *font* i *vénda*.

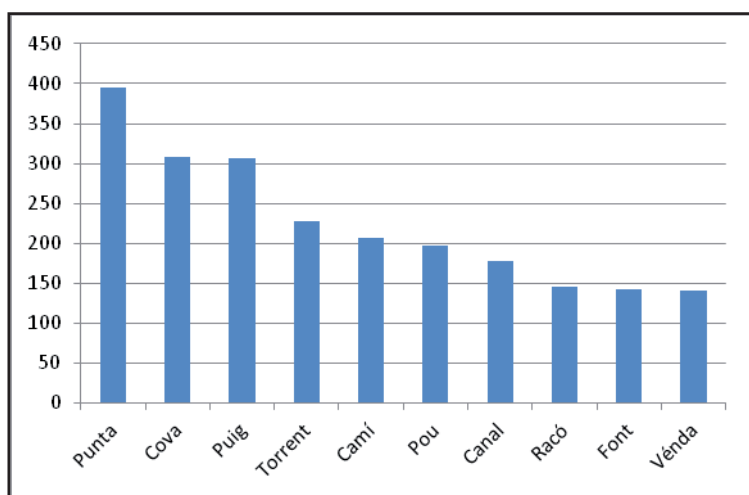

Fig. 2. Els 10 genèrics més freqüents de les Pitiüses

Alguns genèrics típics de les Pitiüses són els següents:

Arenest: «Dit del terreny on abunda l'arena».

Argilest: «Dit del terreny on abunda l'argila».

Cavall: 1. «Prolongació submergida d'una punta»; 2. «Punta»; 3. «Roca gran molt plana i just a flor d'aigua».

Cingle: «Replà petit i estret en un tallerrat».

Paller: «Conjunt de roques grans i arrodonides que recorden la forma d'un paller».

Picatxo: «Elevació punxeguda».

Quintalar: col·lectiu a partir de *quintal* «roca gran». Equival a «roquissar», lloc on hi ha roques grans.

Vénda: «Comarca petita, cadascuna de les parts en què es divideix un terme parroquial».

D'altra banda, alguns genèrics típics d'Eivissa són:

Boldador: «Fondejador».

Escollat: «Petita depressió entre dues elevacions».

Portítzol: «Portet».

Sobalma: 1. «Balma a ran de mar»; 2. «Cavitat que queda sota una roca, a causa de l'erosió»;

3. «Tenassa, roca plana i just a flor d'aigua, a la vora de la costa».

Alguns genèrics típics de Formentera són:

Capparet: «Paret molt llarga que feia d'antiga divisió de grans finques».

Esfondrat: «Esllavissada, lloc on han caigut roques i terra d'un tallerrat».

Penyal: 1. «Roca»; 2. «Escull».

Primall: «Escull, seca».

Com ja hem dit, un dels objectius del NOTIB és fixar uns criteris definits per a la normativització dels topònims. Alguns d'aquests topònims que han presentat certes dificultats i que han estat resolts són:

Pujol de Can Sabarda

Font d'en Pla-roig

Vénda de Porto-salè

Pou d'en Roigpí

Pou d'en Rotesdesplà

Mac Banda-i-banda

4. MENORCA

Nombre de topònims

Menorca fou la següent illa, després de les Pitiüses, en la tasca de compleció del Nomenclàtor. Xavier Gomila és l'autor principal de l'elaboració del corpus, amb l'ajuda de diversos informadors locals. Tal com ja hem dit, el NOTIB referit a Menorca no pretén tampoc ser un recull exhaustiu de toponímia, però sí assolir els dos principals objectius: elaborar una relació alfabètica de la toponímia rellevant de cada illa i fixar la grafia i la forma correcta de cada topònim.

El nombre de topònims recollits i normativitzats a Menorca és de 5.631, amb una mitjana de 8,1 topònims per km² per a una extensió total de 694,39 km².

Els genèrics toponímics

Els 10 genèrics més freqüents a Menorca són els següents: *camí*, *son* (i variants), *tanca*, *punta*, *pla*, *cova*, *hort*, *sant/santa*, *estància* i *pleta*.

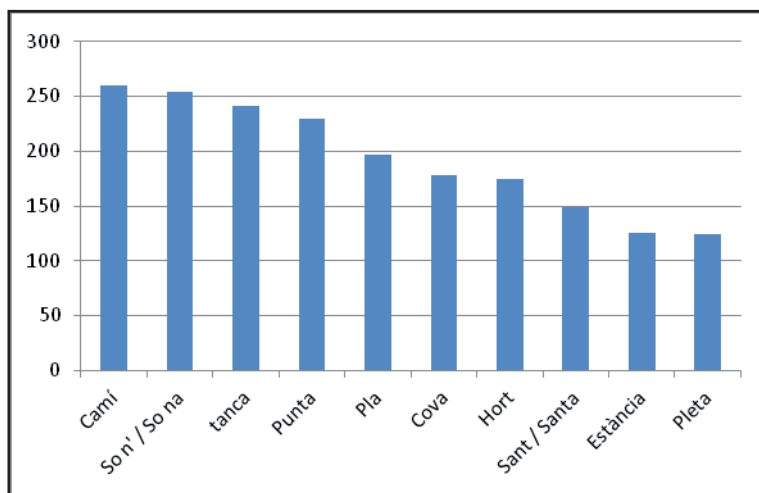

Fig. 3. Els 10 genèrics més freqüents a Menorca

Alguns genèrics típics de Menorca són:

Alqueria: «Finca rústica d'origen àrab».

Barranc/Barranquell: «Canal produït per l'erosió de l'aigua».

Canal/Canaló: «Canal petit».

Estància: «Finca rústica de menor extensió que el lloc».

Lloc: «Finca rústica».

Rafal: «Finca rústica d'origen àrab».

Tanca: «Porció de terreny d'un lloc limitada per paret seca».

Vela: «Tanca de forma triangular».

D'entre els hidrònims tenim:

Bassa: «Acumulació d'aigua de pluja o d'altre origen que queda estancada».

Riu: «Corrent d'aigua».

Torrent: «Corrent d'aigua de menor intensitat que el riu».

Ullal: «Surgència d'aigua freàtica».

D'entre els genèrics del litoral tenim:

Cala: «Entrada de la mar en la costa».

Escar: «Llenegall».

Esbrufador/Bufador: «Forat a la roca de la costa que expulsa aigua en dies de tempesta».

Llenegall: «Varador d'embarcacions».

Malfraig: «Punt en què es produï el naufragi d'una embarcació o vaixell».

Morro: «Cap».

Olla: «Raconada amb forma circular amb una única entrada estreta».

Pesquera: «Lloc on es captura peix abundantment».

Punta: «Tram de costa que s'endinsa en el mar».

Cap: «Punta arrodonida a la costa, major que la punta».

Racó/Raconada: «Enfony de la costa».

Alguns topònims que han presentat certes dificultats a l'hora de normativitzar-los són:

Santa Quanita

es Maresos

Son Allet

Talis

Calescoves, Calesfonts, Calesmorts...

Camí des Atzagotars

la Beltrana (també na Beltrana)

Mallau

5. MALLORCA

Nombre de topònims

La part referida a Mallorca encara no està enllestida. També en aquest cas els objectius a assolir són els mateixos que hem esmentat a les altres illes. Fins ara la situació de la recerca en curs és la següent:

Nombre de reunions de treball de camp: 147.

Nombre d'informadors: 164.

El nombre de topònims recollits i en estudi sobrepassa per ara els 30.000.

Municipis que han passat la fase 2: 53 (100%)

Municipis que han passat la fase 3: 27 (50,9%)

Fins ara els deu genèrics més freqüents a Mallorca són els següents: *can, camí, son* (i variants), *puig, hort, font, cas, cova, torrent, molí, sementer* i *coll*.

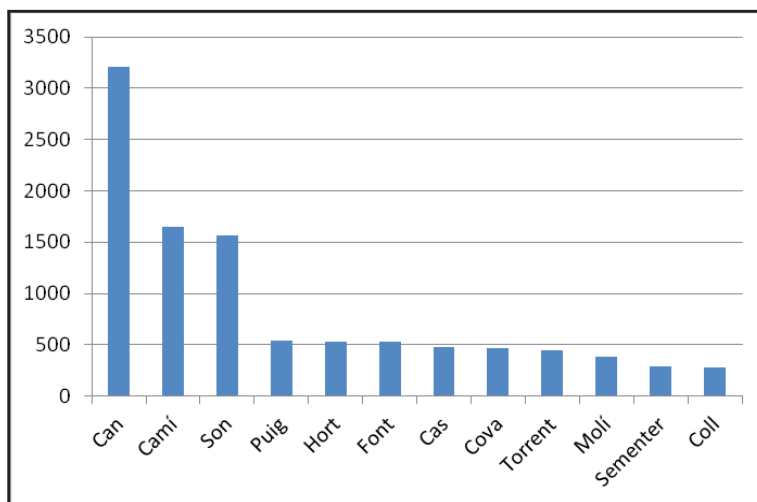

Fig. 4. Els 10 genèrics més freqüents a Mallorca

Els deu genèrics més freqüents en fitotoponímia són: *pinar*, *bosc*, *garriga*, *vinya*, *figueral*, *alzinar*, *pi*, *bosquet*, *olivar*, *pins*, *garrigó* i *ametlerar*.

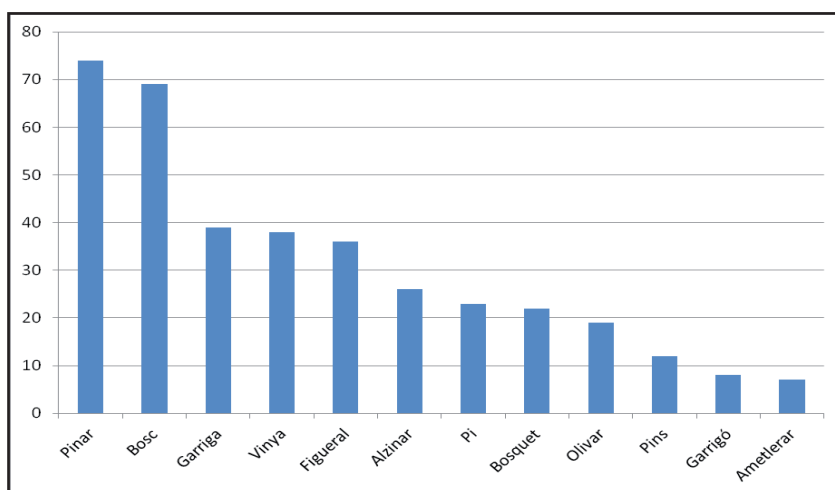

Fig. 5. Els genèrics més freqüents a Mallorca: fitotoponímia

Els deu genèrics més freqüents en oronímia i d'altres accidents del terreny: *puig*, *cova*, *coll*, *comellar*, *punta*, *pla*, *camp*, *coma*, *pas*, *avenc*, *clot* i *penyal*.

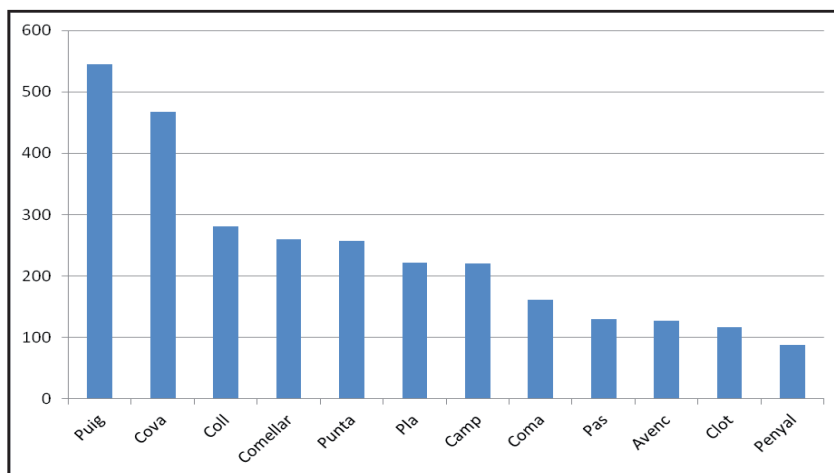

Fig. 6. Els genèrics més freqüents a Mallorca: oronímia i d'altres accidents del terreny

Els deu genèrics més freqüents del litoral: *cala*, *pesquera*, *caló*, *cap*, *escar*, *port*, *far*, *caleta*, *mollet*, *faralló*, *moll* i *badia*.

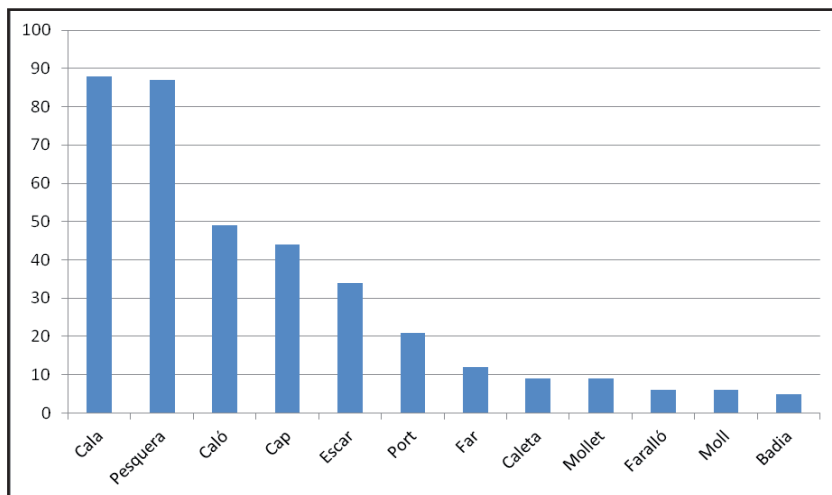

Fig. 7. Els genèrics més freqüents a Mallorca: litoral

Els deu genèrics més freqüents en talassonímia: *escull*, *illot*, *illa*, *fort*, *prim*, *freu*, *banc*, *barba*, *fortet* i *torm*.

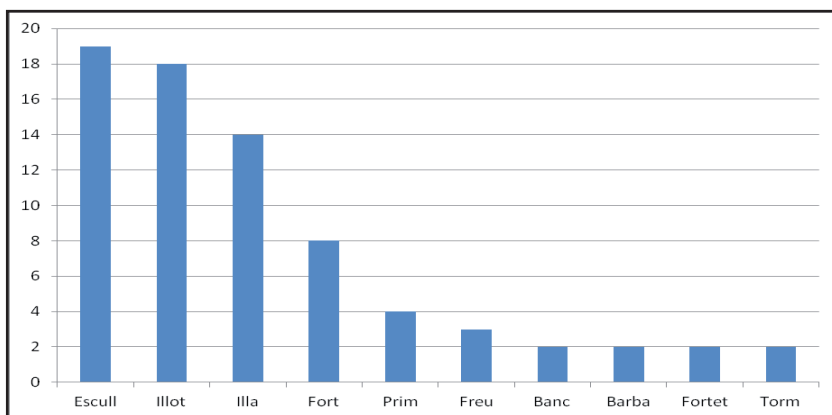

Fig. 8. Els genèrics més freqüents a Mallorca: talassonímia

Els genèrics més freqüents en hidrònims i/o topònims amb relació amb l'aigua: *font, torrent, pou, bassa, canal, síquia, saragall, aljub, estany, torrentó, sínia i fonteta*.

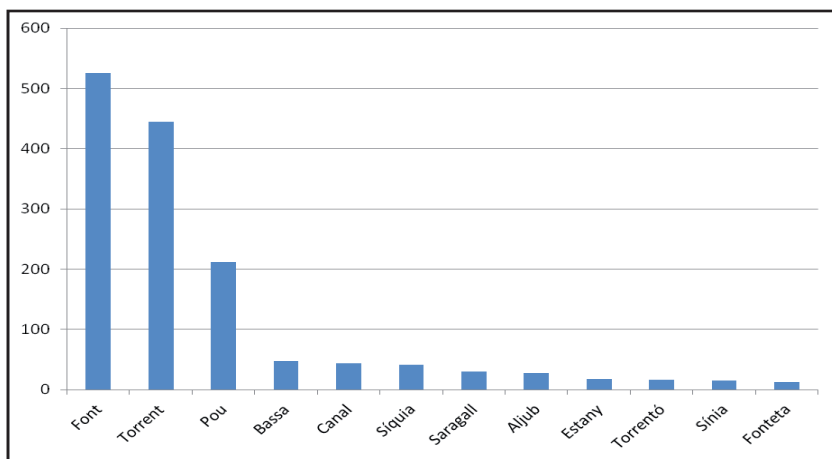

Fig. 9. Els genèrics més freqüents a Mallorca: hidrònims i/o topònims amb relació amb l'aigua

Els genèrics més freqüents en relació amb construccions i parcel·lació i explotació de la terra: *hort, molí, sementer, pleta, tanca, rota, rotes, torre, cova, hortal, rafal i establí*.

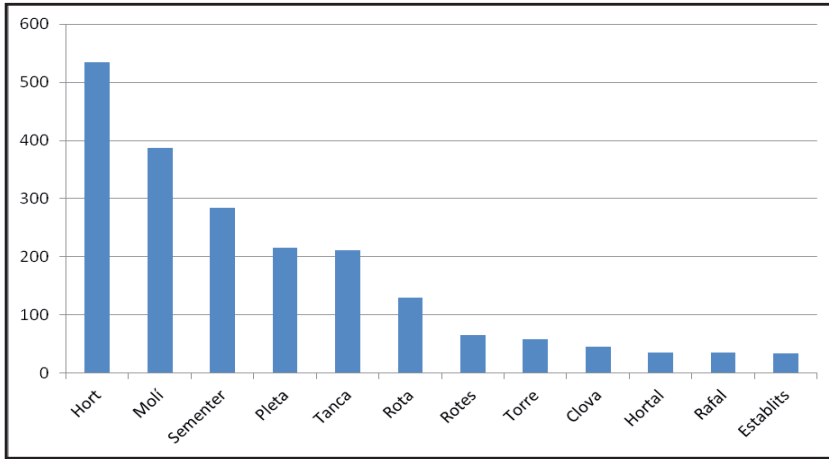

Fig. 10. Els genèrics més freqüents a Mallorca: construcció, parcel·lació i explotació de la terra

Els genèrics més freqüents en matèria de vies de comunicació: *camí, pont, carrerassa, volta, camada, caminal, carreró, creuer, revolt, volta, pontet i túnel.*

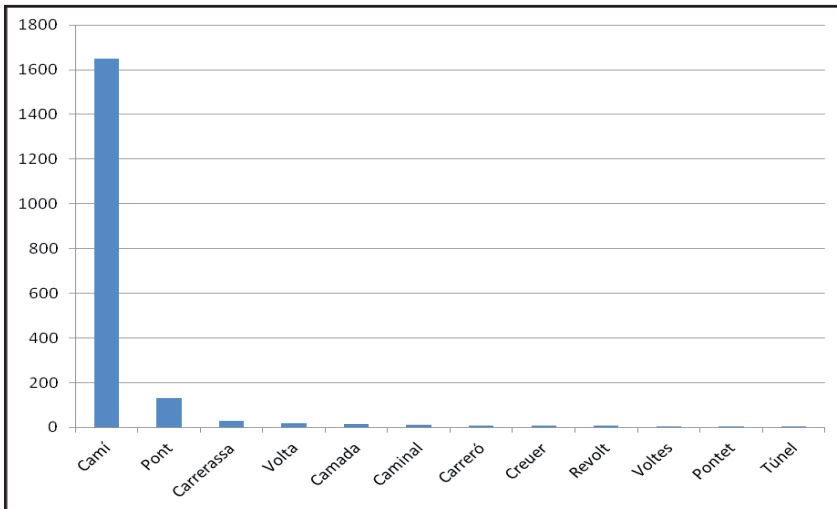

Fig. 11. Els genèrics més freqüents a Mallorca: vies

Finalment, pel que fa als derivats de *Casa* i *Son* tenim: *Can, Son, Cas, Ca na, Caseta, So n', Ca n', Ca s', Cal, Cases, Ca sa, Ca ses, Ca l', Casa, So na, Sos, Ca, Ca la, Ca les, Casetes, Cals i Ca los.*

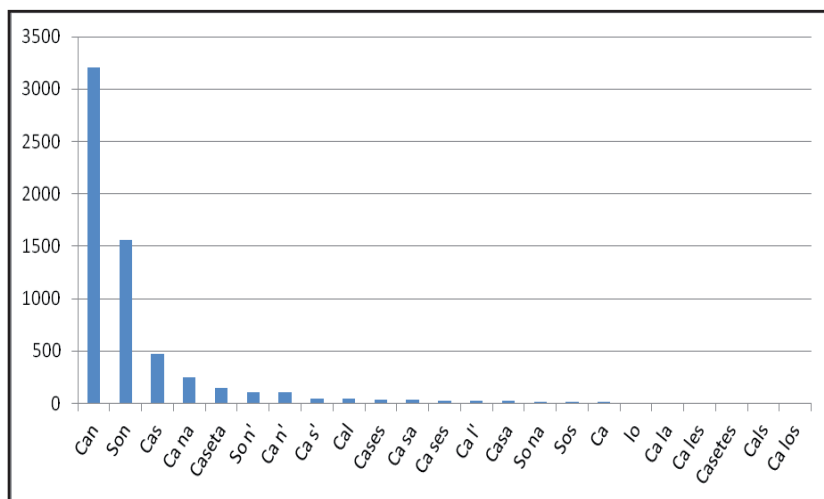

Fig. 12. Els genèrics més freqüents a Mallorca: derivats de Casa i Son

Conclusions

1. El NOTIB és una llista de topònims actuals, no urbans, de les Illes Balears per municipis i per ordre alfabètic.
2. Fixa la forma gràfica correcta de cada topònim a partir d'uns criteris o directrius preestablerts.
3. Harmonitza la norma estàndard amb el respecte als trets dialectals.
4. Constituirà la base de la toponímia normativitzada de les Illes Balears per a l'elaboració dels nomenclàtors georeferenciats i d'altres projectes.
5. El nombre de topònims de les Pitiüses al NOTIB és de 5.265, dels quals n'hi ha 4.114 d'Eivissa i 1.151 de Formentera.
6. El nombre de topònims de Menorca és de 5.631.
7. El nombre de topònims de Mallorca, fins ara, sobrepassa els 30.000.
8. El nombre total de topònims del NOTIB depassarà els 40.000.